

ODABRANA DELA ŽOZEA SARAMAGA

S OVOG I S ONOG SVETA

SA TLA UZDIGNUTI

SEDAM SUNACA I SEDAM LUNA

GODINA SMRTI RIKARDA REIŠA

KAMENI SPLAV

POVEST O OPSADI LISABONA

JEVANĐELJE PO ISUSU HRISTU

SLEPILO

SVA IMENA

PEĆINA

UDVOJENI ČOVEK

OGLED O LUCIDNOSTI

SMRT I NJENI HIROVI

PUTOVANJE JEDNOG SLONA

KAIN

—

PUTOVANJE KROZ PORTUGALIJU

SARAMAGO

DOBITNIK NOBELOVE NAGRADE

PUTOVANJE JEDNOG SLONA

Prevela s portuglaskog
Jasmina Nešković

■ Laguna ■

Naslov originala

José Saramago

A VIAGEM DO ELEFANTE

Copyright © José Saramago e Editorial Caminho – 2008,
by arrangement with Literarische Agentur
Mertin Inh. Nicole Witt e. K., Frankfurt am
Mein, Germany

Translation copyright © 2012 za srpsko izdanje, LAGUNA

Objavljivanje ove knjige podržala je Generalna direkcija
za knjige, arhive i biblioteke pri Ministarstvu kulture
Portugalije.

Funded by the Direção Geral do Livro, dos Arquivos e das
Bibliotecas – Governo de Portugal, Secretário de Estado
da cultura.

Kupovinom knjige sa FSC oznakom
pomažete razvoj projekta odgovornog
korišćenja šumskih resursa širom sveta.

SW-COC-001767

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

*Za Pilar,
koja nije dala da umrem*

Da Gilda Lopez Enkarnasao nije bila lektorica za portugalski jezik na Univerzitetu u Salzburgu, da mene nisu pozvali da tamo održim jedno predavanje studentima, da me Gilda nije izvela na večeru u restoran *Slon*, ove knjige ne bi bilo. Morali su da se ukrste nedokučivi prsti sudbine u Mocartovom gradu, pa da je upitam: „Kakve su ono figurice?“ A te figurice bile su zapravo male drvene skulpture poređane jedna za drugom, od kojih je prva, gledano zdesna nalevo, predstavljala našu Belemsku kulu. Za njom su sledile predstave raznih evropskih zdanja i spomenika, koje su jasno ukazivale na to da je reč o predstavi nekog putovanja. Rekli su mi da je u pitanju putovanje jednog slona, koji je u XVI veku, tačnije 1551. godine, za vladavine kralja don Žoaoa III, odveden iz Lisabona u Beč. Učinilo mi se da se iza toga krije neka priča, pa sam to rekao Gildi Lopez Enkarnasao. Ona je rekla da sam verovatno u pravu i ponudila se da mi pomogne u pribavljanju neophodne istorijske građe. Iz toga je nastala knjiga koja

je pred vama i koja mnogo, neizmerno duguje mojoj prijateljici za stolom, koju je poslalo samo Proviđenje i kojoj ovim putem javno odajem svoju najiskreniju zahvalnost i upućujem izraze svog najdubljeg poštovanja i naklonosti.

Žoze Saramago

Uvek stižemo tamo gde nas očekuju.

Knjiga dnevnika

Ma koliko to moglo izgledati neprilično nekome ko nije upoznat s uticajem bračnih ložnica, bile one blagoslovene svetim obredom venčanja, svetovne ili nezakonite, na uspešno odvijanje državnih poslova, prvi korak na neobičnom putovanju jednog slona u austriju, o kome smo namerni ovde da pripovedamo, preduzet je u spavaćim kraljevskim odajama portugalskog dvora, manje-više u vreme odlaska na počinak. Odmah treba napomenuti da nisu pukim slučajem ovde upotrebljene te neodređene reči, manje-više. Time smo, na elegantan način, izbegli upuštanje u pojedinosti fizičke i fiziološke prirode, pomalo prljave i gotovo uvek smešne, koje bi, stavljene na papir, mogle da povrede strogi katolicizam koji su ispovedali don žoao, kralj portugalijske i algarveje, i dona katarina od austrije, njegova supruga i buduća baba onoga don sebastijana koji će se boriti u alkaser-kibiru i tamo poginuti u prvom napadu, ili u drugom, mada ima i onih koji tvrde da je preminuo od bolesti

uoči bitke. Ozbiljno zabrinut, evo šta je kralj počeo da govori kraljici, Nešto me muči, gospo, Šta to, gospodaru, Poklon koji smo dali rođaku maksimilijanu, povodom njegovog venčanja, pre četiri godine, oduvek mi se činio nedostojnim njegovog visokog roda i zasluga, a sada kad nam je tu blizu, u valjadolidu, kao regent španije, takoreći nadohvat ruke, voleo bih da mu poklonim nešto vrednije, nešto što bi padalo u oči, kako se vama čini, gospo, Putir bi bio dobar, gospodaru, primetila sam da je putir, možda zbog svoje materijalne vrednosti udružene sa duhovnim značenjem, dar koji se uvek rado prima, Naša sveta crkva ne bi blagonaklono gledala na takvo uzdarje jer sigurno još čuva sveže u svom nepogrešivom pamćenju otvorene simpatije koje je rođak maksimilijan iskazivao prema reformi luteranskih protestanata, luteranaca ili kalvinista, nikad mi nije bilo sasvim jasno, Vade retro, satana, na to nisam ni pomislila, uskliknu kraljica krsteći se, sutra ću morati da se ispovedim, čim svane, Zašto baš naročito sutra, gospo, kad imate običaj da se ispovedate svakoga dana, upita kralj, Zbog čudovišne ideje koju mi je nečastivi stavio u usta, još osećam kako me grlo peče kao da je oprljeno vrelinom paklenog ognja. Naviknut na kraljičina preterivanja u izražavanju čulnih doživljaja, kralj samo slegnu ramenima i vrati se tegobnom zadatku pronalaženja poklona kadrog da zadovolji nadvojvodu maksimilijana od austrije. Kraljica promrmlja jednu molitvu i započe već drugu, kad je naglo prekide i gotovo povika, Imamo solomona, Šta, upita kralj, zbunjen, ne shvatajući neumesno pominjanje imena judejskog cara, Da, gospodaru, solomona, slona, A šta će meni slon, upita kralj već pomalo razdražljivo,

Za poklon, gospodaru, za svadbeni dar, odgovori kraljica, skočivši na noge, uzbuđena, euforična, Nije to za svadbeni dar, Ali može da posluži. Kralj klimnu glavom, polagano, tri puta uzastopce, načini pauzu, pa klimnu još tri puta, posle čega dodade, Čini mi se da je to zanimljiva ideja, I više nego zanimljiva, ideja je dobra, čak odlična, uzvratila kraljica ne uspevši da zadrži pokret koji je izražavao nestrpljenje, čak i neposlušnost, ima već više od dve godine otkako je ta životinja stigla iz indije, a ništa drugo nije radila nego samo jela i spavala, puna bačva vode uvek spremna i hrpe stočne hrane, Sirota životinja ništa nije kriva, ovde nema posla za nju, osim da je pošaljem na drvaru pored teža da prenosi daske, ali siromašak bi se silno namučio jer su njegova uža specijalnost balvani, koje lakše može da obuhvati s obzirom na zakrivljenu surlu, Onda neka ide u beč, A kako će ići, upita kralj, Ah, to nije naša briga, ako rođak maksimilijan postane njegov vlasnik, nek on to rešava, pretpostavljam da je još u valjadolidu, Nemam vesti koje bi tvrdile suprotno, Razume se da će do valjadolida solomon morati da ide pešice, a, bogme, jake noge ima, A i do beča, takođe, nema drugog načina, To će da se otegne, reče kraljica, Otegnuće se, potvrdi kralj ozbiljnim glasom i dodade, Još sutra ću pisati rođaku maksimilijanu, pa ako primi dar, moraće sve da utanači, na primer, kad namerava da krene za beč, koliko će dana biti potrebno solomonu da stigne od lisabona do valjadolida, a odande pa nadalje, to više nije naša briga, peremo ruke, Da, peremo ruke, reče kraljica, ali u dubini duše, tamo gde se čovek rve sa samim sobom, osetila je oštar bol što pušta solomona da ide sam u tako daleke zemlje i među tuđe ljude.

Sutradan, rano izjutra, kralj naredi da mu dođe sekretar, pero de alkasova karneiro, i stade da mu diktira pismo koje nije uspelo ni iz prvog, ni iz drugog, pa čak ni iz trećeg pokušaja, te je moralo u celini biti povereno retoričkoj veštini i osvedočenom poznavanju pragmatike i epistolarnih formula uobičajenih u opštenju među vladarima, kojima se odlikovao sposobni činovnik, budući da je učio od najboljih učitelja, pre svega od svog rođenog oca antonija karneira, posle čije je smrti preuzeo njegovu dužnost. Pismo je ispalo savršeno kako po formi tako i po obrazloženjima, ne isključujući čak ni teorijsku mogućnost, izraženu na diplomatski način, da poklon može i da se ne dopadne nadvojvodi koji bi, ipak, teško mogao da odgovori negativno, budući da je portugalski kralj tvrdio u jednom strateškom pasusu pisma da u čitavom svom kraljevstvu ne poseduje ništa dragocenije od slona solomona, pozivajući se na tvrdnju, koju neki zastupaju, da je čovek stvoren od slona, i ističući nepobitne simboličke vrednosti dotične životinje. Kad je pismo bilo zatvoreno i zapečaćeno, kralj naredi da mu dovedu glavnog štitonošu, viteza koji je uživao vladarevo bezrezervno poverenje, izloži mu ukratko sadržinu poslanice, posle čega mu naloži da izabere pratnju dostojnu njegove titule, ali koja bi, pre svega, bila na visini odgovornosti poverene joj misije. Vitez poljubi u ruku kralja koji mu, proročanskim tonom, uputi ove zagonetne reči, Budite brzi kao vihor i pouzdani kao let orla. Hoću, moj gospodar. Zatim mu, izmenjenim glasom, dade nekoliko praktičnih saveta, Ne moram da vas podsećam da treba da menjate konje kad god to bude neophodno, postaje tome i služe, nije vreme za štednju, ali smatram da već od sada, kako bi se dobilo u vremenu,

treba da spavate u sedlu dok vaš konj bude galopirao putevima kastilje. Glasnik nije razumeo duhovitu igru reči, ili je procenio da je bolje da je prečuje, pa je samo rekao, Naredbe vašeg veličanstva biće ispunjene tačku po tačku, za šta vam jemčim svojom rečju i životom, i poče da se povlači, unatraške, klanjajući se na svaka tri koraka. To je moj najbolji štitonoša, reče kralj. Sekretar je rešio da prećuti laskanje koje bi se sastojalo u opasci da štitonoša ne bi ni mogao drugačije da se ponaša, budući da ga je njegovo veličanstvo lično izabralo. Imao je utisak da je nešto slično već rekao pre nekoliko dana. Tada se setio očevog saveta, Budi oprezan, sine, laskanje koje se ponavlja neminovno postaje nepristojno i ubojito kao uvreda. Zato se sekretar, premda iz drugih razloga nego štitonoša, takođe opredelio za ćutanje. Tu kratkotrajnu tišinu kralj je prekinuo saopštavajući jednu nameru koja mu nije davala mira od ranog jutra, Nešto se mislim da bi trebalo da obidem solomona, Želi li vaše veličanstvo da pozovem kraljevskog čuvara, upita sekretar, Ne, dva paža su više nego dovoljna, jedan za poruke, a drugi da ode da se raspita zašto se prvi još nije vratio, ah, da, i gospodin sekretar, ako želi da mi pravi društvo, Vaše veličanstvo mi čini veliku čast, znatno iznad mojih zasluga, Možda zato što svaki put zaslužujete sve više i više, kao vaš otac, bog da mu dušu prosti, Ljubim ruke vašem veličanstvu, s istom ljubavlju i poštovanjem s kojima sam ljubio i njegove, Imam utisak da je to znatno iznad mojih zasluga, reče kralj, s osmehom, U dijalektici i po uvek spremnom odgovoru niko ne može da se meri s vašim veličanstvom, Pa ipak, ima ovde i takvih koji tvrde da mi suđenice koje su prisustvovala mom rođenju nisu dosudile sklonost prema lepoj književnosti, Nije ni

književnost sve na svetu, gospodaru, poseta solomonu, na današnji dan, predstavlja, kao što će se možda govoriti u budućnosti, jedan poetski čin, Teško je reći, to je nešto što se prepozna tek naknadno, pošto se već desi, Ali ja sam, za sada, samo izrazio nameru da obiđem solomona, Budući da je to reč jednog kralja, smatram da je sasvim dovoljna, Čini mi se da sam čuo da se to u retorici zove ironija, Molim vaše veličanstvo da mi oprostite, Oprošteno vam je, gospodine sekretaru, ako su svi vaši gresi tako teški, nebo vam je zagantovano, Ne znam, gospodaru, da li je ovo baš najpogodnije vreme da se ode na nebo, Šta hoćete time da kažete, Imamo inkviziciju, gospodaru, svršeno je s povlasticama ispovedanja i oprostjenja grehova, Inkvizicija će očuvati jedinstvo među hrišćanima, to je njen cilj, Sveti cilj, van svake sumnje, gospodaru, ostaje još samo da se vidi kojim će ga sredstvima postići, Ako je cilj svet, sveta će biti i sredstva kojima se služi, odgovori kralj, pomalo osorno, Molim vašu visost za izvinjenje, a osim toga, Šta osim toga, Molim vas i da me poštedite posete solomonu, osećam da danas ne bih bio prijatno društvo vašem veličanstvu, Ne mogu da vas poštedim, apsolutno mi je neophodno vaše prisustvo u toru, Zbog čega, gospodaru, ako se smem usuditi da pitam, Nisam dovoljno oštrouman da shvatim da li će se desiti ono što ste nazvali poetskim činom, odgovori kralj s poluosmehom kome su brada i brkovi pridodavali zloban, skoro mefistofelovski izraz, Čekam vaše zapovesti, gospodaru, U pet sati, hoću četiri konja ispred palate, a vi se potrudite da onaj koga ću jahati bude veliki, krupan i pitom, nikad nisam bio vičan jahanju, a sad još manje, u ovim godinama i s tegobama koje one donose, Da, gospodaru, I pažljivo izaberite paževe, da ne

budu od onih što se smeju svemu i svačemu, kao luda na brašno, dođe mi da im zavrnem šiju, Da, gospodaru.

Krenuli su tek posle pola šest jer je kraljica, saznavši za izlet koji se pripremao, izjavila da bi i ona želela da ide. Teško ju je bilo ubediti da nema nikakvog smisla izvoziti kočije samo do belema, gde je bio podignut tor za solomona. A gospođa, zacelo, ne bi htela da ide na konju, reče kralj, odlučno, rešen da ne dopusti nikakav prigovor. Kraljica je prihvatila nevešto prikrivenu zabranu i povukla se mrmrlajući sebi u bradu da u celoj portugalskoj, pa čak i na čitavom svetu, ne postoji niko ko solomona voli više nego ona. Bio je to dokaz više da je čovek biće puno protivurečnosti. Pošto je sirotu životinju nazvala gotovinom, što je najveća uvreda za jedno beslovesno stvorenje koje su u indiji terali da radi po čitav dan, bez ikakve naknade, godinama i godinama, katarina od austrije pokazivala je sada znake plemenitog kajanja koje je umalo nije navelo da se suprotstavi, makar i formalno, autoritetu svoga gospodara, supruga i kralja. U suštini, radilo se o buri u čaši vode, maloj bračnoj krizi koja će se neminovno izgaditi povratkom štitonoše, kakav god bio odgovor koji će doneti. Ako nadvojvoda bude prihvatio slona, problem će se rešiti sam od sebe, ili, tačnije rečeno, rešiće ga putovanje za beč, a ako ga ne prihvati, onda će to biti prilika da se ponovi, na osnovu vekovnog iskustva naroda i uprkos razočaranjima, prikraćenostima i obmanama, koji čine hleb svagdašnji u životu kako ljudi tako i slonova, da život ide dalje. Solomon nema predstavu o onome što ga čeka. Štitonoša, izaslanik njegove sudbine, jaše prema valjadolidu, već oporavljen od neuspelog pokušaja da spa-va u sedlu, a kralj, sa svojom malobrojnom svitom koju su

činili sekretar i paževi, upravo stiže na plažu u belemu, nadomak manastira svetog žeronima i solomonovog tora. Eno ga slon. Manji od svojih afričkih rođaka, ali se ipak naslućuje, ispod skrame prljavšine koja ga pokriva, dobro građena figura kojom ga je priroda obdarila. Zašto je ova životinja tako prljava, upita kralj, i gde mu je čuvar, pretpostavljam da ima čuvara. Nailazio je jedan čovek s induskim crtama lica, u pohabanoj odeći koja je visila u ritama, gde su se komadi građanske nošnje mešali s ostacima egzotičnih haljina u kojima je došao, zajedno sa slonom, dve godine ranije. Bio je to kornak. Sekretar je u tren oka shvatio da slonar nije prepoznao kralja i pošto prilika nije bila pogodna za zvanična predstavljanja, veličanstvo, dozvolite mi da vam predstavim solomonovog čuvara, gospodine induse, ovo je njegovo veličanstvo don žoao treći, kralj portugalije, koji će ući u istoriju s nadimkom milostivi, pa naredi paževima da uđu u ograđen prostor i obaveste uznemirenog kornaka o zvanju i imenu čoveka s bradom čiji strog pogled nije obećavao ništa dobro, Ovo je kralj. Čovek stade, kao gromom pogođen, a onda načini jedan pokret, kao da hoće da pobegne, ali ga paževi zgrabiše za one njegove dronjke i odvukoše do tarabe. Popevši se na jedne proste merdevine, prislonjene uz ogradu sa spoljne strane, kralj je, posmatrao ceo prizor s neskrivenim besom i gađenjem, kajući se što je podlegao jutarnjem porivu da učini sentimentalnu posetu jednom odvratnom debelokošcu, tom smešnom surlašu visokom preko četiri aršina, koji će, ako bog da, uskoro izbaciti svoje smrdljive telesne nečisti u uobraženom austrijskom gradu beču. Krivicu je, barem delimično, snosio sekretar, zbog one njegove priče o poetskim činovima, od koje se

kralju još vrtelo u glavi. Uputio je jedan izazovan pogled dvorskom činovniku, koga je inače uvažavao iz drugih razloga, a ovaj, kao da mu je čitao misli, reče, Poetski čin, gospodaru, to je ova poseta vašeg veličanstva, a slon je samo povod, i ništa više. Kralj promrmlja nešto sebi u bradu, a onda reče, čvrstim i razgovetnim glasom, Hoću da se ova životinja smesta opere. Osećao se kao kralj, bio je kralj, i to osećanje je sasvim razumljivo ako imamo u vidu da nikad nije izgovorio sličnu rečenicu u celom svom vladarskom životu. Paževi su odmah preneli kornaku kraljevsku volju, a čovek je brže-bolje odjurio u šupu gde se čuvao svakojaki alat i druge drangulije za koje niko ne bi umeo da kaže čemu služe. Vratio se otuda s jednom ribačom četkom s dugačkom drškom, natočio veliku kofu vode u bure iz kog je slon obično pio, i latio se posla. Slonovo zadovoljstvo bilo je očigledno. Voda i trljanje četkom mora da su probudili u njemu neko prijatno sećanje, možda na neku reku u indiji, na hrapavo stablo nekog drveta, a dokaz je to što se za sve vreme kupanja, debelih pola sata, nije pomerio s mesta, stojeći nepomično na svojim moćnim nogama, kao hipnotisan. Prljavština koja ga je pokrivala do maločas, i ispod koje mu se jedva nazirala koža, nestala je pod dejstvom udruženih snaga vode i četke, i Solomon je sada zablistao u svom punom sjaju. Doduše, relativnom, ako malo bolje pogledamo. Koža azijskog slona, a ovaj je bio jedan od njih, čija je boja nešto između sive i smeđe, debela je i prošarana čekinjama i pegama, što je stalni uzrok razočaranja dotične životinje u sopstvenu lepotu, uprkos savetima koji mu preporučuju da se pomiri sa sudbinom i zadovolji onim što mu je dato, uz dužnu zahvalnost višnjem višni. Prepustio se

kupanju kao da je očekivao čudo, kao da je na krštenju, a jedini rezultat bile su čekinje i pege. Kralj nije video slona već duže od godinu dana, zaboravio je pojedinosti njegovog izgleda, i prizor koji se sada ukazao pred njegovim očima nimalo mu se nije dopao. Ali najgore je tek predstojalo. Najedanput, kralj portugalijske i algarveje, koji je do maločas bio na vrhuncu sreće zato što mu se pružila prilika da daruje, ni manje ni više, nego jednog zeta cara karla petog, osetio je kao da će pasti sa merdevina, survati se u razjapljenu provaliju bruke i sramote. Evo šta je kralj portugalijske pitao samog sebe, A šta ako se slon ne dopadne nadvojvodi, ako mu se učini ružan, šta ako najpre primi poklon, na neviđeno, a zatim ga vrati, kako ću da se operem od stida i srama pred sažaljivim ili ironičnim pogledima evropske zajednice. Šta velite, kako vam izgleda slon, usudio se kralj da upita sekretara, vapeći za slamkom spasa koja mu je jedino odande mogla doći, Lep ili ružan, gospodaru, to su relativni pojmovi, nekoj buljini, na primer, čak su i njeni ptici lepi, a ja ovde vidim jedan krasan primerak azijskog slona, sa svim čekinjama i pegama koje mu je priroda dosudila, i koji će očarati nadvojvodu i opčiniti ne samo dvor i žitelje beča već i prostu svetinu, kud god bude prolazio. Kralj odahnu s olakšanjem, Nadam se da ste u pravu, I ja se nadam, gospodaru, a ako o ovoj drugoj, našoj ljudskoj prirodi išta znam, i ako mi vaše veličanstvo dopusti, usudio bih se još da kažem da će ovaj slon, sa svim svojim čekinjama i pegama, postati političko sredstvo prvoga reda za austrijskog nadvojvodu, ako je on zaista toliko lukav koliko sam mogao da zaključim iz dokaza koje je dosad o tome pružio, Pomozite mi da siđem, od ovog razgovora sve mi se muti u

glavi. Uz pomoć sekretara i dvojice paževa kralj je uspeo bez većih teškoća da siđe sa onih nekoliko prečki na koje se bio popeo. Udahnuo je duboko kad je osetio čvrsto tlo pod nogama, i bez vidljivog razloga, izuzev možda onog za koji tadašnja nauka nije mogla znati, odnosno usled naglog priliva kiseonika koji je pospešio cirkulaciju krvi u njegovoj kraljevskoj glavi, setio se nečega što mu u normalnim okolnostima sigurno nikad ne bi palo na um. Ovaj čovek ne može ići u beč u ovakvom stanju, sav u ritama, naređujem da mu se sašiju dva odela, jedno za rad, koje će nositi i dok bude jahao na slonu, i drugo za svečane prilike, da se ne bruka na austrijskom dvoru, ne naročito raskošno, ali dostojno zemlje koja ga tamo šalje, Biće kako vi zapovedate, gospodaru, I, kad smo već kod toga, kako mu je ime. Jedan paž pohita da sazna kornakovo ime, a odgovor koji mu je preneo sekretar glasio je, otprilike, ovako, Subhro. Subro, ponovi kralj, kakvo je to vražje ime, Sa h, gospodaru, tako je bar on rekao, objasni sekretar, Trebalo je da ga nazovemo žoakim kad je došao u portugalijsku, promrmlja kralj.